

IN TERRA PROPHANA

KUOLEMAANTUOMITTUJEN JA SYNTISTEN HAUTAAMINEN JA RANGAISTUSPAIKKOJEN ARKEOLOGINEN POTENTIAALI

ABSTRACT

In Terra Prophana - The Archaeological Potential of the Burial Sites of the Death Row

In the Medieval and Pre-Modern era, the burial place and funerary rituals were mostly controlled and dictated by the ecclesiastical authority, and either the church or secular jurisdiction determined who could be buried in consecrated cemeteries. In this paper, we will take an overview of practices and regulations affecting the burial or disposal of criminals, mortal sinners and suiciders, and discuss how the graves and disposal sites of these individuals could be visible in the Finnish archaeological record. We conclude that based on historical sources, the treatment of criminal corpses was varied and they could have been buried in both common and separate cemeteries, execution sites, and remote locations in forests and marshes. However, "deviant" burials at ordinary cemeteries are unlikely to represent only criminals and people who have committed suicide, as the jurisdiction offered guidelines only on the locations of burials. We also discuss the potential of further studies on execution site archaeology in Finland.

Keywords: Burial customs, criminals, suicide, deviant burial, burial location, historical archaeology, place of punishment

Hakusanat: Hautaustavat, rikolliset, itsemurha, poikkeavat hautaustavat, hautapaikka, historiallinen arkeologia, rangaistuspaikka

JOHDANTO

Kristillisen kulttuurin piirissä ruumiin hautaaminen vihittyyn maahan oikein toimitu-
tuin kirkollisin menoin on ollut keskeistä,
jotta vainaja voisi nousta tuomiopäivänä
haudastaan.¹ Katolisena aikana noudatetun
kanonisen lain mukaan vain kastetut ja
kunnollista kristillistä elämää eläneet olivat
oikeutettuja kristilliseen hautaustapaan. Ta-

vallisesti tämä ymmärretään kirkkomaahan
tehtynä ruumishautauksena, vaikka käytän-
nössä esimerkiksi keskiajan kanoninen laki
salli henkilön päättää jo eläessään hautapai-
kastaan, eikä varhainen kirkko kategorisesti
kieltänyt polttohautaustakaan.² Hautaami-
sen tärkeydestä kertoo esimerkiksi keski-
ajan Suomessakin noudatetun Uplannin
maakuntalain kirkkokaaren määräys, jonka
mukaan pappi joutui maksamaan melko

Kuva 1. Hirsipuu Ahvenanmaan Saltvikin pitäjän Haraldsbyn maakirjakartassa. KA MHA A2d: 114–115.

suuren kolmen markan sakon, jos tämä jätti ruumiin siunaamatta.³ Saman lain mukaan myös vieraassa seurakunnassa kuolleiden matkalaisten ja kulkureiden kunnollisesta hautauksesta ja sielunmessuista oli huolehdittava, vaikka vainajan mukana olleesta omaisuudesta ei olisi saanut papille riittävää korvausta.⁴ Esimerkiksi Someron talonpojat valittivat vuonna 1492 kirkkoherrastaan **Mikaelista**, joka oli lain vastaisesti jättänyt hautaamatta kuolleen matkalaisen tai pyhiinvaeltajan (*peregrinus*) ruumiin, jolta koirat olivat jo ehtineet syödä toisen käden.⁵

Vakaviin rikoksiin tai itsemurhaan syylistyneet voitiin rangaistuksena sulkea kristillisen yhteisön ulkopuolelle, jolloin heillä ei ainakaan periaatteessa ollut oikeutta tulla

haudatuksi kirkkomaahan.⁶ Silti tällaisten henkilöiden hautapaikasta ja seremonioista ei varsinkaan myöhemmin keskiajalla ja uudella ajalla määrännyt enää kirkko vaan maallinen oikeus. Lopullisen hautapaikan määräytymiseen saattoi vaikuttaa myös vainajan sosiaalinen asema, joten kuolemaantuomittujen ja itsemurhan tehneiden hautaustapoja ei voida pitää täysin yhdenmukaisina ja suoraan toisiinsa verrattavina.

Suomessa rangaistuspaikkoja ja niihin mahdollisesti liittyviä ihmisjäännöksiä ei toistaiseksi ole juurikaan tutkittu arkeologisesti. Myös kohteista käytetyt nimitykset ovat jossain määrin päällekkäisiä ja epäyhtenäisiä. Rangaistuspaikkojen yhteydessä voidaan esimerkiksi puhua piiskaus-, hirtto-, mestaus-, teili- tai teloituspaikeista. Samalla

termillä on voitu kuvata paikkaa, jossa on toteutettu erilaisia ruumiillisia rangaistuksia aina piiskauksista kuolemanrangaistuksiin. Tässä artikkelissa käytämme kattotermiä rangaistuspaikka⁷ ja sen synonyyminä toisinaan termiä teloituspaikka. Artikkelin kontekstissa tarkoitamme näillä termeillä lähinnä paikkaa, jossa on eri tavoin toteutettu kuolemanrangaistuksia.

Vaikka rangaistuspaikat ovat kiinteitä muinaisjäännöksiä⁸, löytyy vain osa niistä muinaisjäännösrekisteristä. Rangaistuspaikkoja on kuitenkin ollut kymmeniä, ja osa niistä on mahdollista paikantaa ainakin suurpiirteisesti kartoista (kuva 1) ja asiakirjalähteistä. Tällaisten paikkojen systemaattiset tutkimukset mahdollistavat rangaistusikäntöjen kulttuurihistorian tutkimuksen sekä rikollisuuden ja ruumiillisten rangaistusten laajemman merkityksen pohtimisen maisemassa ja sosiaalisissa konteksteissa. Lisäksi kohteisiin liittyvät ihmisjäännökset tarjoavat yleisesti ottaen parhaimman mahdollisuuden tutkia yhteisön ulkopuolelle suljettuja yksilöitä sekä sitä, miten tällaisten henkilöiden ruumiita on käsitelty ja kohdeltu ja minkälaisia muita merkityksiä ruumiisiin on liittynyt.⁹

Tässä artikkelissa luomme katsauksen siihen, miten tunnetussa historiallisessa ja kulttuurisessa kontekstissa sosiaalisesti marginaalisiksi miellettyjen henkilöiden eli rikollisten, kuolemaantuomittujen ja itsemurhan tehneiden ruumiita on käsitelty ja minkälaisiin paikkoihin heitä on asiakirjalähteiden perusteella haudattu. Normien ja käytäntöjen perustana toimivat lait ja kirkolliset säädökset. Kirjallisten lähteiden esittelyn jälkeen pohdimme sitä, miten edellä mainittujen marginaalisten henkilöiden hautaukset näkyvät arkeologisessa aineistossa ja mihin hautapaikat kirjallisten lähteiden valossa sijoittuvat. Lähestymista-

pamme on oikeushistoriallinen ja toisaalta sosiaaliarkeologinen. Vaikka sosiaaliarkeologialla on jo kymmeniä vuosia vanha tausta, on kiinnostus sosiaalisesti poikkeavien henkilöiden ja marginaalisten ryhmien arkeologiseen tutkimukseen kasvanut vasta parin viimeisen vuosikymmenen aikana.¹⁰ Usein tällaisia henkilöitä ja ryhmiä on pyritty tunnistamaan niin sanotuista "poikkeavista hautauksista", jotka erottuvat selvästi muista esimerkiksi haudan sijainnin tai ruumiin käsittelytavan johdosta. Ns. poikkeavina piirteinä hautauksissa on usein pidetty esimerkiksi erikoisia hautausasentoja, ruumiin mestaamista, silpomista tai seivästämistä sekä suurten kivien asettamista vainajan päälle.¹¹ Tästä syystä käsittelemme lyhyesti myös sitä, voidaanko "poikkeavia hautauksia" pitää yleisesti ottaen rikollisille tai muuten sosiaalisesti marginaalisille henkilöille kuuluvina. Lopuksi käsittelemme yleisesti suomalaisten rangaistuspaikkojen arkeologista potentiaalia.

RUUMIIDEN KÄSITTELY JA HAUTAAMINEN KESKIAJAN LÄHTEISSÄ

Keskiajalla katolisen kirkon toimintaa ohjasi kanoninen laki, jonka pohjalla olivat 1100-luvulla laadittu *Decretum Gratiani* ja vuonna 1500 lopullisen muotonsa saanut *Corpus iuris canonici* -lakikokoelmat. Kanonisen lain hautauskäytäntöjä tutkineen **Bertil Nilssonin** mukaan¹² näissä lakikokoelmissa mainitaan vain kaksi ihmisryhmää, joihin kuuluneet vainajat oli haudattava kirkkomaan ulkopuolelle ilman kristillisiä toimituksia. Näin toimittiin niiden vainajien kanssa, joita ei alun perinkään ollut kastettu ja jotka kuolivat siis pakanoina, ja toisaalta kirkonkirouksen alaisina kuolleiden kanssa. Jälkimmäiseen

kuuluivat julkisesti kymmentä käskyä vastaan rikkoneet, varkaat ja ryövärit. Kanonisen laintulkinnan mukaan rikollisen mahdollinen katumus sekä paikallisten pappien henkilökohtaiset päätökset saattoivat kuitenkin käytännössä vaikuttaa siihen, miten rangaistus toteutettiin.¹³

Keskiajalla Suomessakin käytössä ollut Uplannin maakuntalain kirkkokaari ja ruotsalaisen oikeuden kylissä sovellettu hyvin samansisältöinen Hälsinglandin maakuntalain kirkkokaari liikkui samoilla linjoilla kanonisen lain kanssa. Lait mainitsevat ainoastaan kirkonkiroukseen joutuneiden kohdalla, että nämä tuli haudata kirkkomaan (eli vihityn hautausmaan) ulkopuolelle, mikäli he eivät suostuneet vuoden ja yhden päivän kuluessa kutumaan syntejään, mutta esimerkiksi lainsuojattomien kohdalla mainitaan, että heidät saa haudata kirkkomaahan.¹⁴ Taalainmaan, Uplannin ja Västmanlandin keskiaikaisissa maakuntalaissa mainitaan myös elävältä hautaaminen, joka oli rangaistus eläimiinsekaantumisesta.¹⁵ Elävältä hautaamista ei Suomessa tapahtunut mahdollisesti koskaan, ja Ruotsissakin varmuudella vain kerran keskiajan kuluessa. Tosin perimätiedon mukaan Savitaipaleella olisi eräs eläimiinsekaantuja haudattu elävältä hyväksikäyttämänsä hevosen kanssa, mutta todellisuuspohjaa tarinalla ei välttämättä ole – etenkin kun hautaaminen tarinan mukaan tapahtui niin, että rikollinen haudattiin kaulaansa myöten samalla istuen hevosen selässä.¹⁶

Maallisen vallan puolella kirkollisen hautauksen kieltäminen oli merkittävä osa kuolemantuomioita, mikä saattoi olla rikollisille suurempi pelote kuin itse teloitaminen – estihän ruumiin hajoaminen teloituspaikalla ylösnousemisen viimeisenä päivänä.¹⁷ Keskiajan maanlait ovat kuitenkin vaitonaisia sen suhteen, miten teloi-

tettujen rikollisten ruumiit tulisi haudata. 1300-luvun puolivälissä laaditussa **Maunu Eerikinpojan** maanlaissa¹⁸ on mukana kuolemanrangaistus, mutta ruumiiden hautaamisesta ei mainita mitään.¹⁹ **Kristoffer Baijerilaisen** maanlaissakin (1442) kirkkomaan ulkopuolelle hautaaminen mainitaan suoraan vain itsemurhan tehneiden kohdalla: lain mukaan itsemurhan tehneen ruumis oli vietävä metsään ja poltettava siellä.²⁰ Kuitenkin jos vainaja oli tiedetty vähämieleiseksi, ruumis voitiin haudata kirkkoaidan viereen.²¹

Vaikka keskiajan lakitekstit eivät muuten suoraan mainitse ruumiiden hautaamista kirkkomaan ulkopuolelle, on selvää, että monet teloitustavat ovat estäneet ruumiiden tavanomaisen hautaamisen. Keskiajalla useimmista vakavista rikoksista rangaistuksena oli miehillä teilyörällä teloitaminen ja naisilla elävänä hautaaminen tai roviolla polttaminen. Tällaisia rikoksia olivat murhan salaaminen, oman lapsensa tai vanhempansa tappaminen, kaksinnaiminen, isäntänsä murhaaminen ja noituudella tappaminen.²² Teilyöksen yhteydessä kuolemaantuomitun ruumis paloiteltiin, ja ruumiinosat jätettiin teilyörille nostettuna mätänemään. Tuhopolttajat ja eläimiinsekaantujat määrättiin puolestaan poltettavaksi roviolla – roviolle joutui myös eläin, johon sekaantuminen oli tapahtunut.²³ Maakuntalaissa säädettyjä rangaistuksia ei kuitenkaan pantu täytäntöön mustavalkoisesti, vaan tapauksissa otettiin huomioon henkilön ominaisuudet ja rikokseen vaikuttaneet olosuhteet.²⁴

Keskiajan Suomesta on tiedossa ainakin yksi tapaus, jossa mainitaan henkilön tulleen haudatuksi kirkkomaan ulkopuolelle. Vuonna 1472 paavin kuuriassa Roomassa käsiteltiin tapausta, jossa turkulainen pappi **Magnus Petri** oli joutunut taisteluun **Pe-**

Kuva 2. Turun Kerttulin hautausmaa sijaitsi Karjakadun eli nykyisen Uudenmaankadun varrella kuvan alaosassa ja se on merkitty tekstillä Skarprätta-replan (kuvassa nuolella). Sen alapuolella sijaitsee numerolla 300 pyövelin asunto ja kaalimaa. Jakob Gadolinin Turun kartta 1756, Turun museokeskus. Muokkaus ja lisäykset: Ulla Moilanen.

ter Bengtsson -nimisen maallikon kanssa. Magnus oli ollut matkalla seurakuntaansa, kun Peter oli hyökännyt tiellä hänen kimppuunsa, koska epäili papin vieneen hänen toisen kannuksensa. Seuranneessa miekatappelussa Peter sai kuolettavan iskun. Koska hyökkääjä oli näin aiheuttanut oman kuolemansa, hänet "haudattiin pyhittämättömään maahan kirkkomaan viereen" (*in terra prophana extra cimiterium sepultus extitit*).²⁵ Maanlain kannalta tapauksessa oli kyse yleistä tietä koskevan rauhan rikkomisesta, jonka seurauksena Peteriltä evättiin hautaus kristilliseen maahan. Varsinainen tuomio oli annettu maallisessa oikeudessa, mutta penitentiariaatissa asiaa jouduttiin käsittelemään, jotta Peterin kuoleman aiheuttanut Magnus saattoi jatkaa toimintaansa pappina.²⁶

Kenties vakavinta itsemurhassa oli, että tekijä kuoli kuolemansynnin tilassa vailla mahdollisuutta katua tekoaan. Tämä teki itsemurhan tehneen ruumiista yhteisön kannalta vaarallisen. Koko keskiajan Euroopassa olikin tyypillistä, että itsemurhan tehneiden ruumiita oli käsiteltävä poikkeuksellisella tavalla. Tyypillisesti tämä näkyi vainajan hautaamisessa joutomaalle, avoimelle niitylle tai tienristeykseen.²⁷

Toisinaan itsemurhan synnistä saatuneen ruumiin hävittäminen vaati hyvin poikkeuksellisia toimia: esimerkiksi saksankielisten alueiden eteläosissa kerrotaan myöhäiskeskiajalla itsemurhan tehneiden ruumiin sulkemisesta tynnyriin ja tynnyrin heittämisestä voimakkaaseen virtaan.²⁸ Itsemurhan luokittelu ei kuitenkaan ollut yksiselitteistä. Esimerkiksi vanhuuden

muistisairaudet voitiin rinnastaa mielenvikaisuuteen ja näin ollen iäkkään henkilön poikkeava käytös saattoi johtaa kirkkomaan ulkopuolelle hautaamiseen.²⁹

KUOLEMAANTUOMITTUJEN JA RIKOLLISTEN HAUTAAMINEN REFORMAATION JÄLKEEN

Reformaation jälkeen joitakin sääntöjä lievennettiin. Vuoden 1571 kirkkojärjestys *Then Swenska Kyrkeordningen* kielsi edelleen kristillisen hautauksen itsemurhaajilta, mutta kristillisesti kuolleet mestatut voitiin haudata kirkkomaalle esivallan luvalla.³⁰

Vuonna 1686 säädetyn kirkkolain mukaan kirkkomaan ulkopuolelle piti haudata yksiselitteisesti enää avioliiton ulkopuolella syntyneet tai murhatut lapset. Kiinnostavaa kyllä, muuhun uskontokuntaan kuin luterilaiseen kirkkoon kuuluneilla oli oikeus tulla haudatuksi kirkkomaahan, mutta ilman kirkollisia toimituksia. Rikollisten, syntisten tai muuten "jumalatonta elämää pitäneiden" hautaamiseen liittyvät seikat annettiin sen sijaan maallisen oikeuden päätettäväksi.³¹ Oikeuden päätöksiä ei seurakunnissa tosin välttämättä odotettu, vaan vainajat saatettiin laskea hautaan jo ennen päätöksen saapumista.³²

1600-luvulla kuolemaantuomitun hautapaikan määräytymistä ei sanellut ainoastaan laki, vaan myös vainajan sosiaalisella asemalla ja suhteilla oli merkitystä. Esimerkiksi Turussa haudattiin Kerttulin hautausmaahan (kuva 2) sekä Turun torilla mestattujen että hautausmaalla hirtettyjen ja mestattujen ruumiit. Tämä koski säätyasemaltaan alhaisempia rikollisia, sillä parempiosaiset saivat hautapaikkansa Turun tuomiokirkon luota Unikankarelta. Myös kuolemaantuomittuihin rinnastettavat itsemurhaajat sai-

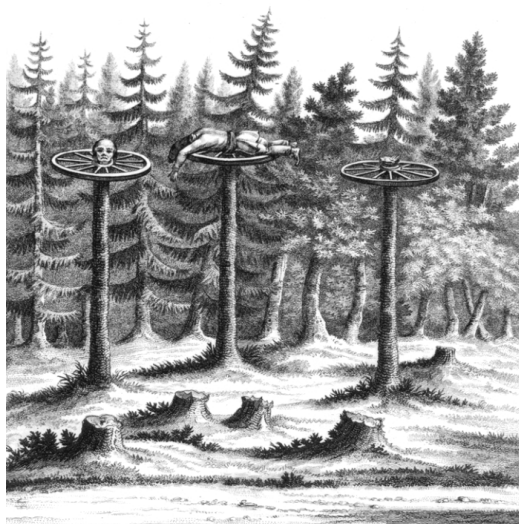
vat hautauksessa saman kohtelun. Oikeudelle ilmoitettiin esimerkiksi huhtikuussa 1656, että Kerttulin hirsipuun alla makasi kuolleena **Agneta Henriksdotter**. Järjestetyn tutkimuksen jälkeen päätettiin, että pyöveli hautaisi kaulansa hirsipuun juurella auki viiltäneen vainajan sille paikalle, jolla hän kuoli. Vainajalle ei ilmeisesti hankittu arkkuja, vaan hänet käärittiin päällään olleisiin vaatteisiin.³³ Pyöveli tai hänen renkinsä määrättiin myös vuonna 1664 hautamaan itsemurhaaja **Margareta Henriksdotter** hirsipuun juurelle. Tehtävä jäi rengeille, jotka hautasivat hänet 16. elokuuta.³⁴ Syntiselle **Agnes Andersdotterille** ilmoitettiin syyskuussa 1669, että hovioikeus oli määrännyt hänelle kaivettavaksi ensin kuopan maahan, jonka jälkeen hänet mestattaisiin kirveellä Kerttulin teloituspaijalla. Sen jälkeen hänet vietäisiin arkussa roviolle ja poltettaisiin. Hänet voitaisiin haudata maahan, jos hän hankkisi sitä varten arkun itselleen.³⁵ Kaksi päivää myöhemmin Agnes Andersdotter mestattiin ja poltettiin, mutta asiakirjat eivät valaise sitä, haudattiinko hänet Kerttulin hautausmaahan vai rovion läheisyyteen.³⁶

Keskiajan jälkeen ruumiillisten rangaistusten muodot osittain muuttuivat, sillä yhteiskunnallisen ja sosiaalisen kontrollin vuoksi ruumista tai ruumiinosia voitiin pitää esillä varoittavana esimerkkinä.³⁷ Marraskuussa 1670 kuolemaan tuomittu Turun pyöveli **Henrik Knutsson** pyysi, että hänet hirtettäisiin keskikohdalle hirsipuun portaiden korkeutta. Hän ei halunnut roikkua korkeimmalla kohdalla speaktaakkelina ja pilkattavana. Hän myös pyysi, että hänen ruumiinsa voitaisiin ottaa alas muutaman päivän kuluttua. Hänelle vastattiin, ettei häntä voitaisi hirttää niin alas, mutta että hänen ruumiinsa voitaisiin ottaa alas kuten hän pyysi, mikäli hän menisi suosiolla kuolemaansa. Henrikin tuomio pantiin täytän-

töön Kerttulin hirsipuussa 21. marraskuuta 1670 ja hänet haudattiin sen juurelle.³⁸

Mikäli kuolemaantuomittu oli aatelinen, säätyläinen, virkamies tai johtavan porvariston jäsen, hänet voitiin haudata Kerttulin hautausmaan sijasta Turun tuomiokirkkoon tai sitä ympäröineeseen hautausmaahan. Kun esimerkiksi Turun kaupunginviskaali **Robert Såger**, joka oli myös kauppias ja kuului erääseen kaupungin johtavista perheistä, tappoi 3.5.1695 ylioppilas **Henrik Tarvoniuksen**, mestattiin hänet virkamiehelle kirvestä paremmin sopivalla miekalla torilla 28.9.1695. Tuomiokirkon sukuhautaan häntä ei sentään päästetty, mutta kuitenkin tuomiokirkon eteläpuolelle. Hautajaisia ei myöskään vietetty hiljaisesti, sillä hänen arkullaan kirkossa käytettiin parivaatetta ja hänelle soitettiin tiima sunnuntaikelloja, jotka olivat suuria kelloja pienempiä. Hänen tapauksessaan menettelyyn saattoi vaikuttaa myös pyövelin hutilointi, sillä hän löi Sågeria ensin pääkallon takaosaan ja toisella kerralla oikeaan poskeen ennen onnistunutta iskuja.³⁹

Myös kuolemaantuomitun tai itsemurhaajan käytös ja kääntyminen Jumalan puoleen saattoivat vaikuttaa hänen viimeiseen leposijaansa. Maaliskuun 15. päivä vuonna 1668 lähetettiin Turussa kämneri **Bertil Letzle** ja välskäri **Petter Barberare** tutkimaan pyövelin lesken **Brita Klemetsdotterin** haavat. Barberare ilmoitti, että ne olivat kuolemaksi, eikä niitä voinut lääkittää. Toinen oli kaulassa ja toinen vatsassa. Leski sanoi aiheuttaneensa ne itse suuren heikkoutensa ja tuskansa vuoksi. Kun 18. päivä saatiin tietää, että leski oli kuollut, kysyttiin hänen isännältään **Erik Pålssonilta**, miksi hän oli viillellyt itseään. Tämä kertoi lesken olleen kolme viikkoa kovassa poltetaudissa ja saaneen viimeisen ehtoollisenkin. Kuolinhetkellä paikalla olleet **Mickel Turskan**

Kuva 3. E. D. Clarcken teoksessa 1798 ilmestynyt kuva Raahen Olkijoella teiltavasta rikollisesta (Clarke 1819).

vaimo **Scholastika Henriksdotter** ja **Erik Knutssonin** vaimo **Barbro Bertilsdotter** kertoivat lesken kutsuneen heidät luokseen edellisenä iltana kello neljän aikoihin. Hän oli pyytänyt heiltä anteeksi, että oli aiheuttanut heille vaivaa levottomalla elämällään. Tämä oli tapahtunut jumalisesti, sillä leski oli huokaillut Jumalan ja Luojansa puoleen. Koska asiassa ei voitu todeta muuta, kuin että vaimo oli viiltänyt itseään päänsä heikkoudessa, annettiin lupa haudata hänet kirkkomaahan.⁴⁰

Tuomioistuimet perustivat rangaistuskäytäntönsä keskiaikaisiin maakunta- ja maanlakeihin aina vuoteen 1734 saakka, jolloin käyttöön otettiin Ruotsin valtakunnan laki.⁴¹ Näin ollen rikollisten hautaus-tapa ja -paikka saattoivat vaihdella suuresti. Vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan laki määräsi vielä kuolemantuomion mm. lapsenmurhasta, eläimiinsekaantumisesta ja noituudesta. Rangaistus voitiin toteuttaa hirttämällä, polttamalla tai teilaamalla (kuva 3), ja pyövelin tuli haudata ruumis tai sen jäännökset maahan joko teloituspaikalla

tai syrjässä metsässä.⁴² Käytännössä iso osa kuolemantuomioista lievennettiin sakko- ja vankeusrangaistuksiksi.⁴³ 1700-luvun kuollessa maallisen oikeuden merkitys myös itsemurhatapausten tutkimuksissa kasvoi. Ruumiinavauksen avulla tutkittiin, oliko itsemurhan tehnyt henkilö toiminut tarkoituksellisesti tai mahdollisesti päätynt ratkaisuun syyntakeettomana eli mielenvikaisena. Mielenhäiriöt pyrittiin tunnistamaan sisäelinten, erityisesti sydämen, suolten ja naisten tapauksessa myös kohdun poikkeamien perusteella.⁴⁴ Kaikissa epävarmoissa tapauksissa oikeus pyrki välttämään viattoman rankaisua, joten oikeudenkäyntiasiakirjojen perusteella iso osa itsemurhan tehneistä päätyi lopulta haudatuksi kirkkomaalle, tosin ilman kirkollisia seremonioita.⁴⁵ Lain mukaan myös kuolleena löydetyt, joiden kuolintapa oli tuntematon, tuli haudata normaaliin tapaan. Jos tällainen vainaja kuitenkin oli tunnetusti viettänyt "jumalantonta elämää", tämä piti haudata syrjäiseen paikkaan hautausmaalla.⁴⁶ Hautausrituaalit määrittävät lait säilyivät pitkään, sillä vielä vuoden 1869 kirkkolaissa määrättiin, että kastamattomat lapset, tuntemattomat vainajat, viinanjuontiin kuolleet, itsemurhan tehneet, surmatut tai murhaajat tulee haudata kirkkomaalle lyhyen kaavan mukaisesti

ilman puheita, saarnaa ja kellojen soittoa.⁴⁷ Myös kuolemaantuomitun sosiaalinen asema vaikutti läpi historiallisen ajan siihen, haudattiinko hänet teloituttamisen jälkeen kirkkomaalle vai sen ulkopuolelle.⁴⁸

HAUDAT JA IHMISJÄÄNNÖKSET TELOITUSPAIKOILLA

Teloitettujen ruumiita ja ruumiinosia haudattiin tai jätettiin toisinaan teloituspaikeille tai niiden läheisyyteen. Teloitus- ja rangaistuspaikat ovat kaikkialla Euroopassa tavallisesti sijainneet näkyvillä ja merkityksellisillä paikoilla, usein rajojen tuntumassa, kulkureitien varrella, risteyksissä (kuva 4) tai kirkon vieressä.⁴⁹ Paikkojen näkyvyys liittyy fyysisen rangaistuksen rooliin julkisen ja yhteisöllisen kontrollin välineenä. Suomessa hyvänä esimerkkinä tällaisesta sijainnista on Espoon Galgbacken (Hirttomäki), jossa tiedetään toimeenpannun kuolemantuomioita. Paikka sijaitsee kahden kylän, Morbyn ja Fannsbyn, rajalla ja myös suuren rantatien varrella.⁵⁰

Varhaismodernista Skandinaviasta ja Länsi-Euroopasta tunnetaan myös tapa käyttää teloituspaikeina esikristillisiä kalmistoja ja käytöstä jääneitä hautapaikko-

Kuva 4. Teiden risteykseen merkitty rangaistuspaikka Gävlen lähellä sijaitsevan Torsåkerin kartassa vuodelta 1815 (Lantmäteriverkets forskningsarkiv, Gävle; Karta V51-9:1 (1815) Torsåker, Gammelstilla Bruk).

ja. Näistä paikoista on siten löytynyt myös nuorempia ihmisjäännöksiä, jotka ovat kuuluneet kuolemaantuomituille.⁵¹ Joskus vanhat teloituspaiikat ovat puolestaan sopineet myöhempään hautaamiseen tapauksissa, joissa vainajia ei ole haluttu haudata muualle. Esimerkiksi Virossa Haapsalun keskiajalla käytössä olleelle teloituspaiikalle on arkeologisten tutkimusten mukaan haudattu vielä vuosisatoja myöhemmin ruumiita, joille on tehty lääketieteellinen ruumiinavaus ja joita ei oletettavasti sosiaalisten syiden vuoksi haluttu haudata muualle.⁵² Myös Tartossa keskiaikaiselle hirsipuupaikalle on 1600-luvulla haudattu itsemurhan tehneitä.⁵³

Suomessa teloituspaiikkoja ei toistaiseksi ole juurikaan tutkittu arkeologisesti.⁵⁴ Pietarsaaren Galgbackenilla sijainneen teloituspaiikan ja hautausmaan paikkaa on tutkittu koekavauksin vuonna 1989, mutta tuolloin ei löydetty rangaistuspaikkaan viittaavia jälkiä ja kohteen todettiin luultavasti tuhoutuneen hiekanoton ja myöhemmän rakentamisen yhteydessä.⁵⁵ Raaseporin linnan pohjoispuolella Galgbackenilla sijainnutta keskiaikaista mestauspaikkaa on yritetty paikallistaa vuonna 2009, mutta siinäkään ei tuolloin onnistuttu.⁵⁶ Virossa ja Ruotsissa tehdyt teloituspaiikojen arkeologiset tutkimukset kuitenkin antavat hyvän esimerkin paikkojen tutkimuspotentialista.

Tallinnasta on löytynyt 1300–1400-luvuilla käytössä olleen hirsipuun ympäriltä useita yksilöitä sisältänyt hautausmaa, jossa vainajat on pyritty hautaamaan lähelle hirsipuuta.⁵⁷ Myös Ruotsista on useilta teloituspaiikoilta, muun muassa Visbyn Galgbackenilta, Vadstenan Kvarnbackenilta ja Smålannissa sijaitsevasta Hamnedasta löydetty 1200–1500-luvuille ajoittuvia teloitettujen hautauksia.⁵⁸ Keskiaikaisten kuolemaantuomittujen hautojen ja jäännösten

tutkiminen voi avata kapeaksi jääviä kirjallisia lähteitä laajempia näkökulmia rikollisten vainajien käsittelyyn.⁵⁹ Haudat mahdollistavat myös rikoksiin syyllistyneiden elämänhistorian tarkastelun yksilötasolla ja laajempien teloitushautausmaiden kohdalla rikollisuuden demografisen jakauman tutkimuksen. Kuten aikaisemmin mainittiin, on teloituspaiikoille myös myöhemmin vietu haudata sellaisia henkilöitä, joita ei jostain syystä haluttu haudata kirkkomaalle. Rangaistuspaikoilla sijaitsevat hautaukset saattavat siis kertoa myös paikan itsensä merkityksestä ja laajemmin teloituspaiikosta osana yhteiskunnallista ja sosiaalista maisemaa.

SYRJÄISET HAUTAPAIKAT METSISSÄ JA SOILLA

Ainakin osa kuolemaantuomituista tai syyntakeellisiksi katsotuista itsemurhan tehneistä haudattiin keskeisellä paikalla sijainneen rangaistuspaikan sijasta syrjäisiin paikkoihin, ja ruumiin hautauksesta tai hävittämisestä vastasi pyöveli tai rankkuri.⁶⁰ Tavallisesti syrjäinen hautapaikka on selitetty varoimenpiteenä, jonka tarkoituksena oli estää levotonta vainajaa palaamasta elävien joukkoon.⁶¹ Rikollisten ruumiinosilla tai ruumiiseen kosketuksissa olleilla materiaaleilla oli myös merkitystä erityisen voimakkaina taikaesineinä.⁶² Jopa vuonna 1648 kuolleen Tanskan ja Norjan kuninkaan **Kristian IV:n** on kerrottu yrittäneen parantaa epilepsiaansa jauheella, jonka valmistusaineena oli käytetty teloitettujen rikollisten päitä.⁶³ Ruumiinosat tai rovion jäännökset voitiin haudata myös muualle kuin teloituspaiikalle, jotta ne eivät olisi päätyneet taikuuden harjoittajien käsiin. Tällaisia metsähautoja tehtiin vielä varsin myöhään, sillä

metsään haudattiin esimerkiksi itsemurhan tehnyt Suomen kaartin tarkk'ampuja **Johan Wahlman** vuonna 1850⁶⁴ ja Haminassa kaksi saman vuoden aikana hirttäytynyttä miestä 1855.⁶⁵

Metsien ohella myös suot mainitaan toisinaan asiakirjoissa rikollisten ja itsemurhan tehneiden hautapaikkoina. Kangasniemellä vainajia kerrotaan haudatun kirkon lähistöllä sijainneeseen Hurskaisen suohon.⁶⁶ Syksyllä 1796 Alahärmässä rankuri määrättiin hovioikeuden päätöksen mukaisesti hautaamaan hirttäytyneen lesken **Maria Kalliokosken** ruumis suohon.⁶⁷ Suohon hautaaminen saattoi tapahtua ilman oikeuden päätöstä. Raudussa 1663 itsensä hirttänyt **Helga** jätettiin oikeudessa tuomitsematta, sillä tämän vanhemmat olivat jo ennen kärkeä ehtineet haudata ruumiin suohon.⁶⁸ Loviisassa puolestaan sattui elokuussa 1810 vain muutaman päivän sisällä kaksi poikkeuksellista kuolemantapausta. Renki **Thomas Johansson** tukehtui juopuneena paloviinaan ja kulkukauppias **Jonas Stenforss** surmasi itsensä. Raastuvanoikeuden päätöksen mukaan molemmat vainajat sai haudata kirkkomaahan, mutta kirkonkirjojen mukaan kumpikin päädyttiin oikeuden päätöksestä huolimatta laskemaan suohon.⁶⁹

Syrjäisien metsähautojen sekä vainajien poltettujen, asuinpaikkojen takamaille sijoitettujen jäännösten tavoittaminen arkeologisesti on systemaattisella etsimisellä käytännössä mahdotonta. Toisaalta satunnaisen suohaudan tullessa vastaan olisi hyvä tuntea niitä syitä, joiden vuoksi vainajia on haudattu tällaisille paikoille. Tämä helpottaa mahdollisen suohaudan kontekstin tunnistamista ja tulkintaa. Täysin poissuljettua suohaudan löytyminen ei ole, sillä tarkoituksella tehtyjä historiallisia suohautoja tunnetaan esimerkiksi juuri Virosta.⁷⁰ Ran-

gaistuspaikoilta löytyviä mahdollisia hautoja kaivettaessa on syytä varautua paitsi irrallisiin ja fragmentaarisiin luuaineistoihin myös vaihteleviin anatomisiin asentoihin, kuten selän taakse sidottuihin käsiin.⁷¹ Hyvin säilyneissä luurangoissa voi myös erottaa esimerkiksi mestaamiseen tai hirttämiseen liittyviä niskanikamien vammoja.⁷²

KUOLEMAANTUOMITUT SIUNATUILLA HAUTAUSMAILLA

Keskiajan Euroopassa rikollisia varten voitiin perustaa erillisiä hautausmaita, jotka oli siunattu ja niitä ylläpitivät kirkolliset viranomaiset.⁷³ Myös teloituspaikat itsessään saattoivat sijaita hautausmaalla. Esimerkiksi Turussa Mätäjärven kaupunginosassa Uudellemaalle johtavan tien varressa sijaitti erityisesti köyhille ja teloitetuille tarkoitettu Pyhän Gertrudin killan ylläpitämä kappeli ja hautausmaa.⁷⁴ Kaupungin hirsipuu nykyisine muistomerkkeineen on yleensä sijoitettu tämän hautausmaan takaiselle Kerttulinmäelle.⁷⁵ Ainakin 1600-luvun alkupuolelta hirsipuu seisoikin kuitenkin juuri Kerttulin hautausmaalla (kuva 2).⁷⁶ Siellä se oli luultavasti myös aiemmin, sillä kalliolle olisi ollut vaikea pystyttää tukevaa rakennelmaa hirttämistä varten.

Kirkkomaan viereen, kirkkoaidan ulkopuolelle tehtyjen hautausten tavoittaminen on arkeologisesti haastavaa, koska useimpia historiallisia kirkkomaita on laajennettu alkuperäistä alaansa suuremmiksi, jolloin hautausmaiden ulkopuoliset hautaukset ovat jääneet kirkkomaan sisään. Myös siunattua kirkkomaata arvotettiin eri tavoin sijainnin perusteella. Kirkon pohjoispuolista kirkkomaan osaa pidettiin noin 1300-luvulta lähtien huonona ja halveksittavana paikkana, johon ei mielellään haudattu.⁷⁷

Kuva 5. Sastamalan Kilpijoella historiallisen kulkutien varrella sijaitseva rangaistuspaikka Ruoskamäki, jossa kerrotaan sijainneen mm. teilypöriä. Nykyisin paikalla sijaitsee muistomerkinä moderni paalu. Ympäristö on kuitenkin koskematonta. Kuva: Ulla Moilanen.

Etenkin perimätiedon mukaan kirkkojen pohjoispuolelle voitiin haudata lähinnä rikkolisia ja itsemurhan tehneitä, mutta todellisuudessa pohjoispuolisella hautausmaalla sijaitti usein myös köyhille sekä palvelusväelle tarkoitettuja merkitsemättömiä rivihautoja.⁷⁸ Todennäköisesti juuri tällaista kirkon pohjoispuolelle tehtyä yhteishautaa on tutkittu mm. Pälkäneen rautiokirkon arkeologisissa kaivauksissa vuonna 2003.⁷⁹

Hautausmaille tehtyjen rikollisille kuulu-neiden hautojen tunnistamisesta on esitetty erilaisia näkemyksiä. Toisten mukaan rikollisten hautaustavat eivät välttämättä eroa muista millään tavalla.⁸⁰ Vastakkaisen näkemyksen mukaan rikolliset on voitu haudata poikkeavasti, jolloin mm. päättömät tai sidotut vainajat sekä poikkeavat hautausasennot ja -suunnat edustaisivat tuomittuja henkilöitä.⁸¹ Poikkeavana kohteluna voidaan pitää vainajan tai haudan seivästämis-

tä, mistä on mahdollisesti löytynyt merkkejä ainakin Turun Koroisten ja Hailuodon keskiaikaisilta hautausmailta.⁸² Seivästämisestä löytyy myös asiakirjalähteitä, sillä esimerkiksi vuonna 1692 Hedemorassa, Ruotsissa, määrättiin oikeuden päätöksellä, että pyövelin tuli paitsi haudata itsemurhan tehneen sotilaan ruumis metsään myös seivästää tämän ruumis.⁸³

Vaikka rikollisten ruumiita on voitu käsitellä useilla eri tavoilla, ei kirkkomailta sijaitsevien poikkeuksellisten hautausten syitä välttämättä voi selittää yksinomaan rikoksilla. Niissä tapauksissa, joissa oikeus salli rikollisen haudattavaksi vihittyyn kirkkomahaan, voidaan vainajan käsittelyn olettaa olleen pääpiirteissään samanlaista kuin ns. "normaaleissa" tapauksissa. Lait ja säädökset eivät sisältäneet määräyksiä ruumiin poikkeavasta kohtelusta, vaan ainoastaan hautausrituaalin ulkoisista elementeistä, kuten kellojen soitosta tai saarnasta. Kristillisten

kirkkomaiden poikkeavien hautausten syitä voi etsiä kansanuskomuksista, joiden mukaan poikkeavasti on voitu haudata esimerkiksi hukkumalla tai salamaniskusta kuolleita tai epätavallisen vanhaksi eläneitä.⁸⁴ Poikkeavia hautauksia ei siis voi pitää yksinomaan rikollisille tai itsemurhan tehneille kuuluvina, vaan niiden taustalla voi olla lukuisia erilaisia syitä.⁸⁵

LOPUKSI: TULEVIA TUTKIMUSMAHDOLLISUUKSIA

Suomessa sijaitsee useita historiallisia rangaistuspaikkoja, joiden arkeologisia tutkimusmahdollisuuksia ei toistaiseksi ole hyödynnetty. Rangaistuspaikkoja on luultavasti ollut lähes joka pitäjässä, joten paikkojen tutkimus vaatii systemaattista kartoitusta ja paikantamista asiakirjalähteistä sekä arkeologista inventointia ennen tarkempia tutkimuksia. Osa rangaistuspaikoista, kuten Turun Kerttulinmäki tai Kangasniemen Hurskaisen suo, on jäänyt myöhemmän rakentamisen alle, mutta rakentamattomiakin kohteita on useita. Kiinnostavia tutkimuskohteita voisivat olla esimerkiksi tässä artikkelissa mainittu Espoon Galgbacken⁸⁶ sekä Hämeenlinnan Kaupunginpuiston Pyövelinmäki, Savonlinnan pohjoispuolella sijaitseva Hirsipuunsaari, Sastamalan Kilpjoen Ruoskamäki (kuva 5), Kokkolan Kälviän Hampujärvi⁸⁷ ja Raaseporin linnan lähellä sijaitseva Galgbacken – siitäkin huolimatta, että aikaisemmissa tutkimuksissa rakenteita tai hautoja paikalta ei paikannettu.⁸⁸ Salon Teilinummella maaperä ja topografia saattaisi olla otollista hautoja ajatellen, sillä mäellä on vielä 1960-luvulla erottunut kuopanteita ja myöhemmin paikalta on otettu hiekkaa⁸⁹. Teilinummen alue voi-

sikin myöhemmästä kajoamisesta huolimatta olla potentiaalinen tutkimuskohde. Myös Sastamalan Huidan teilipaikka⁹⁰ ja Reinilän teilipaikka⁹¹ saattaisivat paljastaa kiinnostavaa tutkimusaineistoa.

Entä minkälaisia kaivauslöytöjä rangaistuspaikoilta olisi konkreettisesti odotettavissa? Historiallisen ajan kiinteiden muinaisjäännösten oppaan mukaan rangaistuspaikoilla ei todennäköisesti ole löydettävissä kiinteitä rakenteita,⁹² mutta ainakin Tarton 1600–1700-luvuille ajoittuvalla hirsipuunmäellä on havaittu mahdollisesti hirsipuuhun liittyneitä paalunsijoja.⁹³ Hirsipuiden perustukset voivat keskieurooppalaisten esimerkkien mukaan olla myös tuulimyllyn perustaa tai kaivon reunustaa muistuttavia pyöreitä rakenteita tai vaihtoehtoisesti kivistä ja tiilistä tehtyjä neliskulmaisia rakenteita.⁹⁴

Ruotsalaisten, virolaisten, brittiläisten ja keskieurooppalaisten esimerkkien valossa teloitettuja vainajia on jo keskiajalta lähtien voitu haudata paikoille, joissa kuolemantuomioita on toteutettu. Hirsipuiden tapauksessa hautaaminen on voinut tapahtua joko aivan hirsipuun alle tai sen läheisyyteen.⁹⁵ Esiksi Hamnedan kaivaukset Ruotsissa ovat osoittaneet, ettei hirtettyjä suinkaan jätetty aina hirsipuuhun odottamaan ruumiin hajoamista.⁹⁶ Suomesta hautoja tai ihmisjäännöksiä ei toistaiseksi ole rangaistuspaikkojen yhteydestä löydetty, mutta kiinnostava on esimerkiksi Kalajoen Vuorenkallion Heusalaan liittyvä perimätieto. Sen mukaan erään rakennuksen puutarhasta löytyi 1930-luvulta ihmisluita, jotka jätettiin siirtämättä kirkkomaahan. Luiden löytöpaikka on paikannettu noin 200 metrin päähän isojakokartassa mainitusta rangaistuspaikasta, mutta molemmat paikat ovat nykyisin rakennettuja, eikä niillä ole todettu sijaitsevan muinaisjäännöstä.⁹⁷

Rangaistuspaikkoihin liittyvää perimätietoa käsitellessä on kuitenkin hyvä muistaa, ettei edes melko tuoreessa käytössä olleiden paikkojen sijaintiin liittyvä perimätieto pidä välttämättä paikkansa.⁹⁸

Kokonaisten vainajien ja koskemattomien hautojen lisäksi rangaistuspaikoilta on todennäköisesti odotettavissa fragmentaarista luuaineistoa, sillä ruumiiden hautaamatta jättämisestä on arkeologisia esimerkkejä esimerkiksi Visbyn Galgbackenista, jossa laajalle alueelle levinneet ihmisluut viittaavat tällaiseen käytäntöön.⁹⁹ Toisaalta myös sekundaarinen kajoaminen voi levittää luuaineistoa. Ainakin perimätiedon mukaan teloitettujen omaiset saattoivat hakea ruumiinosia teloituspaikeilta ja haudata niitä salaa.¹⁰⁰ Fragmentaarisia luujäänteitä voisi odottaa löytyvän myös teilipaikoilta, joissa vainajia on voitu paloitella ja joissa ruumiit tai niiden osat altistuivat luonnonilmiöille ja olivat lintujen ja eläinten tavoitettavissa.

Ihmisjäännösten lisäksi myös eläinten luut ja palaneet luut voivat kuulua rangaistuspaikkojen löytöaineistoon. Esimerkiksi Visbyn Galgbackenilta on löytynyt kotieläinten luita, joista ainakin osa on saattanut päätyä paikalle eläimiinsekaantumistuumioiden yhteydessä.¹⁰¹ Galgbackenin kaivauksissa on tavattu myös roviolla poltettujen vainajien jäännöksiä. Luiden käsittelyssä voi yleisesti ottaen nähdä tarkoituksenmukaisuutta: poltetut luut on kerätty roviopaikalta ja levitetty hirttopuukehikon alle.¹⁰²

Etenkin tuoreempia teloituspaikeja on mahdollista tutkia myös muistitiedon ja muistamisen teorian valossa (kuitenkin lähdekriittisesti), kuten oululaisessa tutkimuksessa **Taavetti Lukkarisen** vuonna 1916 toteutetun teloituksen tapahtumapaikan tutkimuksessa on tehty.¹⁰³ Myös maisema ja kohteiden sijoittuminen muo-

dostavat omat osa-alueensa¹⁰⁴ ja tulevissa tutkimuksissa onkin hyvä pohtia tarkemmin nimenomaan rangaistuspaikkojen topografiaa. Esimerkiksi tässä artikkelissa on aikaisemmin esitetty, kuinka kallioiselle Turun Kerttulinmäelle tavallisesti sijoitettu teloituspaike on todennäköisesti jo keskiajalla sijainnut Kerttulin hautausmaalla. Rangaistuspaikkoja ja erityisesti niihin liittyviä hautauksia voisi muuallakin mahdollisesti etsiä tärkeiden kulkureittien ja teiden sekä rajojen lähistöllä sijaitsevien kallioisten mäkien läheisyydestä paikoista, joissa maaperä sopii paremmin rakenteiden pystyttämiseen ja mahdollisesti myös vainajien haudattamiseen.

Parhaimmillaan keskiaikaisten ja varhaismodernien teloituspaikeiden arkeologinen tutkimus hyötyy holistisesta lähestymistavasta, jossa voidaan yhdistää sosiaaliarkeologian teoreettinen viitekehys esimerkiksi oikeushistoriaan ja osteologian menetelmiin. Teloituspaikeilta tavattavien hautojen tutkimus sopii kontekstuaalisesti ns. poikkeavien haustausten tutkimusperinteeseen, vaikka kuten edellä olemme todenneet, poikkeavia piirteitä sisältäviä hautauksia ei voida pitää yksinomaan sosiaalisesti marginaalisille henkilöille kuuluvinä. Rikollisten ja itsemurhaajien hautapaikkojen sekä haustaustapojen lopullinen muoto on määrentynyt hyvin erilaisista syistä ja tekijöistä, mistä syystä tällaisten henkilöiden hautojen tunnistaminen ei ole yksioikoista ja helppoa. Mahdollisilta rangaistuspaikoilta löytyvät hautaukset voivat kuulua rikollisten lisäksi muunlaisille sosiaaliseen marginaaliin kuuluville henkilöille, kuten esimerkiksi itsemurhan tehneille, joten rangaistuspaikkojen löytöaineisto – jota toistaiseksi ei vielä Suomesta tunneta – mahdollistaa monipuolisen arkeologisen tutkimuksen ja tulkintojen tekemisen.

Ulla Moilanen
ullamoilanen1@gmail.com
Arkeologia, Turun yliopisto

Ilari Aalto
ilari.aalto@aboavetusarsnova.fi
Aboa Vetus & Ars Nova

Veli Pekka Toropainen
toropekka@gmail.com
Suomen historia, Turun yliopisto

VIITTEET

- 1 Hansson 2012: 192.
- 2 Coriden 2004: 149–150.
- 3 The Provincial Law of Uppland. The Law of the Church: XII §1.
- 4 The Provincial Law of Uppland. The Law of the Church: VIII §1; §2.
- 5 DF 4434.
- 6 Esim. Talve 1988: 9–10.
- 7 Ks. esim. Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: Rangaistuspaikka <http://akp.nba.fi/wiki;rangaistuspaikka>.
- 8 Niukkanen 2009: 10, 117–118.
- 9 Vrt. Tarlow & Battell Lowman 2018.
- 10 Esim. Aspöck 2010; Ward 2015.
- 11 Ks. esim. Aspöck 2010: 27; Moilanen 2018: 19–20, 30; Reynolds 2009a.
- 12 Nilsson 1989: 242, 255, 271–272.
- 13 Coriden 2004: 129, 150, 185; Pihlajamäki et al. 2007: 264–265.
- 14 The Provincial Law of Uppland. The Law of the Church: XIII §2; Hälsingelagen. Kyrkobalken: XIX §4.
- 15 Ekholst 1975: 187.
- 16 Keskisarja 2006: 42.
- 17 Esim. Hansson 2012, 192.
- 18 MEML.
- 19 Hansson 2012, 199.
- 20 "Nijn pitä hänen kohta medzän wietämän ia tulesa poltettaman." KrML, Korkeimbain syiden kaari § 4.
- 21 "Muutoin ios se tiettäwä on, että hän nijn taidottomaxi tuli, etteij hän mitäkän waara taitanut karta, nijn mahdetan hän maahan kaiwetta kircko aidan wieren". KrML, Korkeimbain syiden kaari § 4.
- 22 KrML, Korkeimbain syiden kaari § 1, § 2, § 5, § 6, § 10, §15.
- 23 KrML, Korkeimbain syiden kaari § 11, § 14.
- 24 Lamberg et al. 2009: 212.
- 25 DF 6762.
- 26 Salminen 2010.
- 27 Murray 2000: 41–53; Tienristeyksiin hau- taamisen kirjallisista lähteistä myöhemmin historiallisella ajalla ks. esim. Tarlow 2017: 17–18, 36.
- 28 Murray 2000: 37–41.
- 29 Miettinen 2009.
- 30 Rimpiläinen 1971: 155.
- 31 KL 1686 luku XVIII § 9, § 10, § 11, § 12.
- 32 Salmela 2017: 163.
- 33 TKA, TRO BIa 26, 15.4.1656, 97; 26.4.1656, 98–99.
- 34 TKA, TRO BIa 34, 1664, hovioikeuden tuo- mioita, sp.
- 35 TKA, TRO BIa 38, 11.9.1669, 484; 13.9.1669, 484. "På Rättare platzen Gertrud."
- 36 TKA, TRO BIa 38, 13.9.1669, 485.
- 37 Tarlow & Battell Lowman 2018: 15; Ward 2015: 3.
- 38 TKA, TRO BIa 39, 11.11.1670, 609–613; 21.11.1670, 627–628.
- 39 TKA, TRO BIa 64, 30.9.1695, 597–599; KA, Turun tuomiokirkon isännistön arkisto GIa 7, Åbo Domkyrkas Räkenskaper 1694–1703, sp.
- 40 TKA, TRO BIa 37, 15.3.1668, 108–110.
- 41 Lamberg et al. 2009: 207; Tikka & Eilola 2014: 182.
- 42 RL 1734 Rangaistuskaaren 2. luku § 1, 3. luku § 7.
- 43 Vaikka kuolemantuomioita ryhdyttiin jo 1700-luvulla lieventämään vankeusrangais- tuksiksi, niitä pantiin täytäntöön satunnai- sesti vielä 1800-luvulla ja tämän jälkeenkin. 1900-luvun alkupuolella toteutetut kuole- mantuomiot liittyivät enää poikkeustilan- teisiin ja niiden taustalla oli poikkeuksetta valtiorikos. Ks. esim. Kekkonen 1999: 26, 58, 93.
- 44 Salmela 2017: 90, 180, 187.

- 45 Luef & Miettinen 2012: 107–108.
- 46 RL 1734 Rikoskaaren 13. luku § 3.
- 47 KL 1869 luku 11, § 88.
- 48 Esim. Karlsson 2009, 51; Oravisjärvi 2011: 294.
- 49 Esim. Coolen 2013: 773; Niukkanen 2009: 117; Reynolds 2009b.
- 50 MJR, tunnus 1000032339.
- 51 Coolen 2013: 773.
- 52 Malve et al. 2013: 198–199.
- 53 Malve et al. 2012: 211.
- 54 Kappaleessa mainittujen esimerkkien lisäksi Oulussa on tutkittu vuoden 1916 poliittiseen kuolemantuomioon liittyvää teloituspaiikkaa lähinnä muistamisen ja paikan merkityksen näkökulmasta, ks. tarkemmin Ikäheimo & Äikäs 2018.
- 55 Fewster 1990: 9.
- 56 Haggrén et al. 2009: 45.
- 57 Malve et al. 2012: 207, 210.
- 58 Widerström 2011; Karlsson 2009; Hansson 2012.
- 59 Esim. Hansson 2012: 189.
- 60 Forsius 1989: 5.
- 61 Mm. Miettinen 2012: 14; Oravisjärvi 2011: 287.
- 62 Harrington 2013: 118; Tarlow & Battell Lowman 2018: 19; Tittonen 2008: 4.
- 63 Larson 2014: 152.
- 64 KA, Suomen kaartin seurakunnan kirkonkirjat, haudattujen luettelo 1850.
- 65 KA, Haminan ja Vehkalahden seurakunnan kirkonkirjat, haudattujen luettelo 1855.
- 66 Manninen 1953: 186–187.
- 67 KA, Alahärmän seurakunnan kirkonkirjat, haudattujen luettelo 1796.
- 68 Miettinen 2012: 15.
- 69 KA, Loviisan seurakunnan kirkonkirjat, haudattujen luettelo 1810. Itsensä hengiltä juominen miellettiin itsemurhaksi.
- 70 Kama 2017.
- 71 Esim. Hansson 2012: 195.
- 72 Waldron 1996.
- 73 Reynolds 2009a: 246.
- 74 Mm. Toropainen 2014.
- 75 Kuujo 1981: 196.
- 76 TKA, TRO Blä 26, 15.4.1656, 97; 26.4.1656, 98–99.
- 77 Mm. Rimpiläinen 1971: 72.
- 78 Mm. Kuuliala 1960: 240.
- 79 Mikkola 2004: 36.
- 80 Esim. Oravisjärvi 2011: 294.
- 81 Reynolds 1997; 2009b: 78, 246. Ks. poikkeavien hautausten tulkintojen kritiikistä myös esim. Harjula & Moilanen 2018: 163–164.
- 82 Harjula & Moilanen 2018: 164–165; Hailuodon seivästetty vainaja oli myös mestattu, ks. Núñez 2015.
- 83 Miettinen 2012: 14.
- 84 Weiss-Krejci 2013: 285–286; Pentikäinen 1990: 98.
- 85 Ks. myös Moilanen 2018.
- 86 MJR, tunnus 1000032339.
- 87 MJR, tunnus 1000027970.
- 88 Haggrén et al. 2009: 45.
- 89 MJR, tunnus 252010037.
- 90 MJR, tunnus 1000029729.
- 91 MJR, tunnus 1000017893.
- 92 Niukkanen 2009: 118.
- 93 Malve et al. 2012: 214.
- 94 Auler 2013: 143–144.
- 95 Esim. Auler 2013; Hansson 2012; Malve et al. 2012; Reynolds 1997; 2009a.
- 96 Hansson 2012: 199.
- 97 Jussila & Tiainen 2015: 30.
- 98 Vrt. esim. Ikäheimo & Äikäs 2018.
- 99 Widerström 2011.
- 100 Muhonen 2016: 35.
- 101 Widerström 2011: 95.
- 102 Widerström 2011, 92.
- 103 Ikäheimo & Äikäs 2018.
- 104 Esim. Reynolds 2009b.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Käytetyt lyhenteet

KA = Kansallisarkisto

KL = Kirkkolaki (1686 ja 1869)

KrML = Kristoffer Baijerilaisen maanlaki (1442)

MEML = Maunu Eerikinpojan maanlaki

RL = Ruotsin valtakunnan laki (1734)

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto

- Alahärmän seurakunnan arkisto
- Haminan ja Vehkalahden seurakunnan arkisto
- Loviisan seurakunnan arkisto
- Suomen kaartin seurakunnan arkisto

Museovirasto arkisto

- Muinaisjäännösrekisteri (MJR) <https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_default.aspx>

Turun kaupunginarkisto (TKA)

- Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjat (TRO)

Painamattomat lähteet

Fewster, Derek 1990. *De arkeologiska utgrävningarna på Jakobstad Galgbacken och Nynäsbacken 1989. Forskningsrapport*. Museoviraston arkisto.

Jussila, Timo & Tiainen, Teemu 2015. *Kalajoki. Keskustan osayleiskaava-alueen muinainjäännösinventointi 2015*. Inventointiraportti. Mikroliitti Oy. Museoviraston arkisto.

Painetut lähteet

Diplomatarium Fennicum (DF). Kansallisarkisto (KA). (df.narc.fi)

Hälsingelagen. *Svenska landskapslagar 3. Södermannalagen och Hälsingelagen*. Åke Holmbäck och Elias Wessén (red.) 1940. Hugo Gebers Förlag, Stockholm, 261–413.

Kirko-laki ja ordningi 1686. Hellemaa, L.-I., Jussila, A. & Parvio, M. (toim.) 1986. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia, 444, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Kirkkolaki Suomen Suuriruhtinaanmaan evankelis-luhterilaiselle kirkolle: annettu Joulukuun 6 p:nä 1869. Helsinki.

King Magnus Eriksson's Law of the Realm. A Medieval Swedish Code. (MEML) Translated and edited by Ruth Donner. 2000. Ius Gentium Association, Helsinki.

Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 laki (<http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734/> 1.8.2018).

The Provincial Law of Uppland. The Law of the Church. *King Magnus Eriksson's Law of the*

Realm. A Medieval Swedish Code, Translated and edited by Ruth Donner. 2000. Ius Gentium Association, Helsinki, 141–162.

Talonpoikain laki. Kuningas Kristofferin maanlain (1442) suomennos Caloniuksen kopion mukaisena. (KrML) Esko Koivusalo (toim.) 2005. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Painettu tutkimuskirjallisuus

Aspöck, Edeltraud 2010. What actually is a 'deviant burial'? Comparing German-language and Anglophone research on 'deviant burials'. Eileen M. Murphy (ed.), *Deviant Burial in the Archaeological Record*. Oxbow Books, Oxford, 17–34.

Auler, Josh 2013. The Archaeology of Execution Sites in Early Modern Central Europe. Natascha Mehler (ed.), *Historical Archaeology in Central Europe*, Special Publication Number 10, Society for Historical Archaeology, 139–147.

Clarke, Edward Daniel 1819. *Travels in various countries of Europe, Asia and Africa: Part the third, Scandinavia*. T. Cadell and W. Davies Strand, R. Watts Crown Court, Temple Bar, London. (<http://www.doria.fi/handle/10024/69401> 15.8.2018)

Coolen, Joris 2013. Places of justice and awe: the topography of gibbets and gallows in medieval and early modern north-western and Central Europe, *World Archaeology*, 45:5, 762–779.

Coriden, James A. 2004. *An Introduction to Canon Law (Revised)*. Paulist Press, New York.

Ekholst, Christine 1975. *A Punishment for Each Criminal: Gender and Crime in Swedish Medieval Law*. Brill, Leiden.

Forsius, Arno 1989. Lahden kaupungin rankkuri eli putimies. *Hollolan Lahti* 1/1989: 5.

Hansson, Martin 2012. Fortgående straffdom – en medeltida avrättningsplats i Hamneda i Småland. *Fornvännen* 3/2012, 189–202.

Haggrén, Georg, Holappa, Maija, Jansson, Henrik & Knuutinen, Tarja 2009. Alla tidars Raseborg – Kaikkien aikojen Raseborg 2008–2009. SKAS 4/2009, 36–45.

Harjula, Janne & Moilanen, Ulla 2018. Poikkeavia piirteitä hautauksissa ja hautarakenteissa. Janne Harjula, Sonja Hukantaival, Visa Immonen, Tanja Ratilainen & Kirsi Salonen (toim.), *Koroinen - Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus*, Turun Historiallinen Arkisto. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku, 154–168.

- Harrington, Joel F. 2013. *The Faithful Executioner: Life and Death, Honor and Shame in the Turbulent Sixteenth Century*. Farrar, Straus and Giroux, New York.
- Ikäheimo, Janne & Äikäs, Tiina 2018. Hanging tree as a place of memories: Encounters at a 1916 execution site. *Journal of Community Archaeology and Heritage* 5(3), 166–181.
- Kama, Pikne 2017. *Arheoloogiliste ja folkloorsete allikate kooskasutusvõimalused: inimjäänused märgaladel (Combining archaeological and folkloristic sources: human remains in wetlands)*. Dissertationes Archaeologiae Universitatis Tartuensis 7, Tartu.
- Karlsson, Emma 2009. Glömnda gravar på galgbacken. Titti Fendin (red.), *Döden som straff. Glömnda gravar på galgbacken*, Östergötlands länsmuseum, Linköping, 15–67.
- Kekkonen, Jukka 1999. *Suomen oikeuden historiallisia kehityslinjoja*. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut, Helsinki.
- Keskisarja, Teemu 2006. *"Secoituxesta järjettömän luondocappalden canssa". Perversiot, oikeuselämä ja kansankulttuuri 1700-luvun Suomessa*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Kuujo, Erkki 1981. *Turun kaupungin historia 1366–1521*. Turun kaupunki. Turun Sanomat, Turku.
- Kuuliala, Wiljo-Kustaa 1960. *Entisajan talonpoikaisyhteisö ja kirkko*. WSOY, Porvoo.
- Lamberg, Marko, Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna (toim.) 2009. *Keskiajan avain*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1203, Bookwell oy, Juva.
- Larson, Frances 2014. *Severed. A History of Heads Lost and Heads Found*. Liveright Publishing Corporation, New York & London.
- Luef, Evelyne & Miettinen, Riikka 2012. Fear and Loathing? Suicide and the Treatment of the Corpse in Early Modern Austria and Sweden. *Frühneuzeit-Info*, vol. 23, no. 1–2, 105–118.
- Malve, Martin, Kivirüüt, Anu, Roog, Raido, Maasing, Madis & Wärmländer, Sebastian K. T. S. 2012. Archaeological pilot study of the gallows hill in Tartu. *Archaeological Fieldwork in Estonia* 2012, 207–216.
- Malve, Martin, Varul, Liivi, Roog, Raido, Maasing, Madis, Wärmländer, Sebastian K. T. S. & Jaago, Kalev 2013. The Haapsalu Gallows Hill. *Archaeological Fieldwork in Estonia* 2013, 193–200.
- Manninen, Antero 1953. *Kangasniemen historia I*. Pieksämäki.
- Miettinen, Riikka 2009. 'Metsään vietäväksi ja roviolla poltettavaksi' – Itsemurhan käsitteily Lounais-Suomen maaseudun kärejillä 1600-luvulla. *Ennen ja nyt – historian tietosanomat*, 1/2009. (<http://www.ennenjanyt.net/2009/06/%E2%80%99%E2%80%99met-saan-vietavaksi-ja-roviolla-poltettavaksi%E2%80%99%E2%80%99/> 15.8.2018)
- Miettinen, Riikka 2012. Itsemurhan rituaalisen rankaisemisen merkitykset uuden ajan alun Ruotsissa ja Suomessa. *Thanatos* vol. 1/2012, 1–31. (https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2011/09/miettinen_itsemurhan-rituaalisen-rankaisemisen-merkitykset_thanatos-201211.pdf 16.8.2018)
- Mikkola, Esa 2004. Pälkäneen Pyhän Mikaelin kirkon kaivaukset vuonna 2003. *Muinaistutkija* 1/2004, 31–41.
- Moilanen, Ulla 2018. Facing the Earth for Eternity? Prone Burials in Early Medieval and Medieval Finland (c. AD 900–1300). Leah Damman & Sam Leggett (eds.), *The Others. Archaeological Review from Cambridge* 33.2, 19–36.
- Muhonen, Timo 2016. Vuorenpaikkoja ja vaaranpaikkoja – kaksi kivirauniota Pohjanmaalta. *Muinaistutkija* 1/2016, 26–39.
- Murray, Alexander 2000. *Suicide in the Middle Ages Vol. 2. The curse on self-murder*. Oxford University Press, Oxford.
- Nilsson, Bertil 1989. *De sepulturis: Gravrätten i Corpus Iuris Canonici och i medeltida nordisk lagstiftning*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Niukkanen, Marianna 2009. *Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäänökset. Tunnistaminen ja suojelu*. Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita 3. Museovirasto, Helsinki.
- Núñez, Milton 2015. Remedies against Revenance: Two Cases from Old Hailuoto (Karlö), North Ostrobothnia, Finland. *Thanatos* vol. 4 2/2015, 78–92. (https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2016/01/nunez_remedies_against.pdf 15.7.2018)
- Oravisjärvi, Jani 2011. Rikollisten kuolema ja hautaaminen 1200-luvulta 1800-luvulle. Janne Ikäheimo, Risto Nurmi & Reija Satokangas (toim.), *Harmaata näkyvässä. Kirsti Paavolan juhlaKirja*, Vaasa, 285–296.

- Pentikäinen, Juha 1990. *Suomalaisen lähtö – Kirjoituksia pohjoismaisesta kuolemankulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pihlajamäki, Heikki, Mäkinen, Virpi & Varkemaa, Jussi 2007. *Keskiajan oikeushistoria*. Tietolipas 218. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Reynolds, Andrew 1997. The definition and ideology of Anglo-Saxon execution sites and cemeteries. Guy De Boe & Frans Verhaege (eds.), *Death and burial in medieval Europe. Papers of the Medieval Europe 1997 Conference*, Volume 202, Zellik, 33–41.
- Reynolds, Andrew 2009a. *Anglo-Saxon Deviant Burial Customs*. Oxford University Press, Oxford.
- Reynolds, Andrew 2009b. The Landscape Archaeology of Secular Power in 8th to 11th Century England, in Francisco J. Fernandez Conde and Cesar Carcia de Castro Valdes (eds.), *Poder y Simbolgia en Europa, Siglos VIII a X*. University of Oviedo, Oviedo, 67–88.
- Rimpiläinen, Olavi 1971. *Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen Isoavihaa*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 84. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki.
- Salmela, Anu 2017. *Kuolemantekoja. Naisten itsemurhat 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuinosseissa*. Turun yliopiston julkaisuja – Annales Universitatis Turkuensis, Sarja C osa 440, Turku.
- Salminen, Tapio 2010. Common Road, Common Duty – Public Road, Private Space?: King Magnus Eriksson's law and the understanding of road as a space in late medieval Finland and the Swedish realm. *Scandinavian Journal of History*, Volume 35, Issue 2 June 2010, 115–134.
- Talve, Ilmar 1988. *Kalmisto – hautausmaa – kirkkotarha. Kulttuurihistoriaa Suomen hautausmailla*. Scripta Ethnologica 38, Turun yliopiston kansatieteen laitoksen julkaisuja, Turku.
- Tarlow, Sarah 2017. *The Golden and Ghoulish Age of the Gibbet in Britain*. Palgrave Historical Studies in the Criminal Corpse and its Afterlife. Palgrave Macmillan, United Kingdom.
- Tarlow, Sarah & Battell Lowman, Emma 2018. *Harnessing the Power of the Criminal Corpse*. Palgrave Historical Studies in the Criminal Corpse and its Afterlife. Palgrave Macmillan, United Kingdom.
- Tikka, Marko, & Eilola, Jari (2014). Lakien synty ja oikeudenkäytön ihanteet. Petri Karonen, & Antti Räihä (toim.), *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen: Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Historiallisia tutkimuksia, 267. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 179–201.
- Tittonen, Emmi 2008. "Nouse ylös vanha väki, lastujen perään!" Hautausmaiden taikuu 1700-luvun lopulla. *J@RGONIA* 14/2008. (<http://research.jyu.fi/jargonia/artikkelit/jargonia14.pdf> 19.8.2018)
- Toropainen, Veli Pekka 2014. Pyöveli, mestarismies, skarprättäri – Turun lääninmestaaajien minäkuva 1643–1722. *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 3/2014: Kohtaamisia 1700-luvulla. <http://www.ennenjanyt.net/2014/11/pyove-li-mestarismies-skarprattari-turun-laanimestaaajien-minakuva-1643%E2%88%921722-2/> 19.8.2018)
- Waldron, Tony 1996. Legalized trauma. *International Journal of Osteoarchaeology*, Volume 6, Issue 1, January 1996, 114–118.
- Ward, Richard 2015. Introduction: A Global History of Execution and the Criminal Corpse. Richard Ward (ed.), *A Global History of Execution and the Criminal Corpse*, Palgrave Macmillan UK, 1–36.
- Weiss-Krejci, Estella 2013. The Unburied Dead. Sarah Tarlow & Liv Nilsson Stutz (eds.), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death & Burial*, Oxford University Press, Croydon, 281–302.
- Widerström, Per 2011. En annan del av Visby. *Gotländskt arkiv* 2011, Föreningen Gotlands Fornvänner, 87–100.